

Borba protiv rasizma u nogometu

Jager, Karlo

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Kinesiology Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Kineziološki fakultet Osijek**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:265:939043>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Kinesiology Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Kineziološki fakultet Osijek

Preddiplomski sveučilišni studij Kineziologija

Karlo Jager

BORBA PROTIV RASIZMA U NOGOMETU

Završni rad

Osijek, 2021.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Kineziološki fakultet Osijek

Preddiplomski sveučilišni studij Kineziologija

Karlo Jager

BORBA PROTIV RASIZMA U NOGOMETU

Završni rad

Kolegij: Društvo i sport

JMBAG: 0283029532

e- mail: kjager@kifos.hr

Mentor: Ivica Kelam doc. dr. sc.

Osijek, 2021.

University Josip Juraj Strossmayer of Osijek
Faculty of Kinesiology Osijek
Undergraduate university study of Kinesiology

Karlo Jager

Osijek, 2021.

IZJAVA

O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI, SUGLASNOSTI ZA OBJAVU U INSTITUCIJSKIM REPOZITORIJIMA I ISTOVJETNOSTI DIGITALNE I TISKANE VERZIJE RADA

1. Kojom izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ZAVRŠNI (navesti vrstu rada: završni / diplomski) rad isključivo rezultat osobnoga rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu. Potvrđujem poštivanje nepovredivosti autorstva te točno citiranje radova drugih autora i referiranje na njih.
2. Kojom izjavljujem da sam suglasan/suglasna da se trajno pohrani i objavi moj rad u institucijskom digitalnom repozitoriju Kineziološkog fakulteta Osijek, repozitoriju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku te javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju „Narodne novine“ broj 123/03., 198/03., 105/04., 174/04., 2/07.-Odluka USRH, 46/07., 63/11., 94/13., 139/13., 101/14.-Odluka USRH, 60/15.-Odluka USRH i 131/17.).
3. Izjavljujem da sam autor/autorica predanog rada i da je sadržaj predane elektroničke datoteke u potpunosti istovjetan sa dovršenom tiskanom verzijom rada predanom u svrhu obrane istog.

Ime i prezime studenta/studentice: Karlo Jager

JMBAG: 0283029532

e-mail za kontakt: kjager@kifos.hr

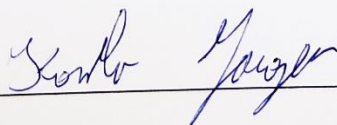
Naziv studija: Preddiplomski sveučilišni studij Kineziologija

Naslov rada: Borba protiv rasizma u nogometu

Mentor/mentorica završnog / diplomskog rada: Ivica Kelam doc. dr. sc.

U Osijeku, 16.09.2021. godine

Potpis

SADRŽAJ

SAŽETAK

ABSTRACT

1. UVOD	1
2. RASIZAM	2
3.1. Rasizam u doba pandemije COVID-19	3
3. POVIJEST RASIZMA U ZEMLJAMA EUROPE.....	5
4. RASIZAM U NOGOMETU	6
4.1. Rasizam u europskom nogometu.....	7
4.2. Rasizam u Republici Hrvatskoj	10
5. BORBA PROTIV RASIZMA U NOGOMETU	12
5.1. Protokoli borbe protiv rasizma u nogometu.....	14
ZAKLJUČAK.....	18
POPIS LITARATURE	19

SAŽETAK

Promatrajući rasizam u današnje doba, ostao je duboko ukorijenjen u nogometu i sportu općenito. On se bazira na diskriminiranju i omalovažavanju etničkih manjina i nacionalističkim ispadima. Rasizam potiče sa mnogih mjesta na svijetu, a prisutan je i u Republici Hrvatskoj i dan danas zbog čega je HNS kroz povijest svog postojanja platio veliku odštetu UEFA-i i svima koji su bili žrtve ovog oblika nasilja. Jedan od važnih izvora danas su i mediji zato što su oni jedni od prenositelja i širitelja rasističkih, antisemitskih i ksenofobnih ideja. Rasizam se može primjetiti hukanjem s tribina, bacanjem banana u teren, dobacivanja omalovažavajućih komentara na temelju njihovih rasnih, etničkih ili vjerskih razloga, ali i na terenu gdje postoje međusobna vrijeđanja između igrača. UEFA naglašava borbu protiv rasizma i diskriminacije na nogometnim stadionima diljem Europe zajedno s najvećom kontinentalnom antirasističkom kampanjom – FARE akcijski tjedni. Kampanje koje se bave borbom protiv rasizma u nogometu su: „Sve boje su lijepe“, „#mojatribina“, „Jednakost=jedini izbor“, „No to Racism“ i „Pokažimo rasizmu crveni karton“.

Ključne riječi: rasizam, nogomet, UEFA, FARE

ABSTRACT

Observing racism today, it has remained deeply rooted in football and sport in general. It is based on discrimination and disparagement of ethnic minorities and nationalist outbursts. Racism originates from many places in the world, and it is present in the Republic of Croatia even today, which is why the HNS has paid great compensation to UEFA and all those who have been victims of this form of violence throughout the history of its existence. One of the important sources today is the media because they are one of the transmitters and disseminators of racist, anti-Semitic and xenophobic ideas. Racism can be noticed by yelling from the stands, throwing bananas into the field, throwing derogatory comments based on their racial, ethnic or religious reasons, but also on the field where there are mutual insults between players. UEFA emphasizes the fight against racism and discrimination in football stadiums across Europe together with the largest continental anti-racist campaign - FARE action weeks. The campaigns to combat racism in football are: "All colors are beautiful", "#mojatribina", "Equality = the only choice", "No to Racism" and "Show racism the red card".

Keywords: racism, football, UEFA, FARE

1. UVOD

Ponašanje navijača na nogometnim stadionima obuhvaća kolektivni fenomen. Osjećaj stvaranja osobnog identiteta - u smislu moralne kontrole - i stvaranja emocionalne inercije kolektivne prirode dovodi do osjećaja prešutnog slaganja koje smanjuje aktivnost inhibitornih mehanizama i djela kao okvir za legitimiranje rasističkog i ksenofobičnog ponašanja koje se vjerojatno nikada ne bi pokazalo na individualnoj razini. Dakle, dolazi do umanjivanja moralne samokontrole navijača, popraćeno emocionalnom zarazom koja ponekad može dovesti do nasilnog ili rasističkog ponašanja (Llopis-Goig, 2013). Sport je mjesto na kojem je složena konfiguracija otvorena, kulturno kodirana i još mnogo toga. Institucionalni oblici rasizma i diskriminacije zahvaćaju i stvaraju se u sportu i kroz njih njegovu praksu i susrete. Također je slučaj da postoje značajne nedosljednosti u razine uključenosti u igru između različitih etničkih, kulturnih i vjerskih manjina (Bradbury, 2013). U prvom poglavlju će se govoriti općenito o rasizmu u životu i sportu te ko su žrtve rasističkog ponašanja. Smatra se da u doba pandemije COVID-19, rasizam dolazi još više do izražaja zato što je veća vjerojatnost da će živjeti u pretrpanom smještaju i biti izloženi zarazi, a samim time i lošijom zdravstvenom zaštitom. U samoj povijesti rasizma zemalja Europe se analizira kako je taj problem postao izraženiji nakon migriranja neeuropskog stanovništva iz bivših kolonija, te nakon Schengenskog sporazuma unutar nacionalnih granica. Za rasizam u nogometu u početku se smatralo da je problem samo ponašanje navijača i igrača unutar kluba, ali kasnije se to proširilo i na trenere i na cijelo društvo te se fokus proširio ne samo na boju kože nego i na kulturni i vjerski identitet. U RH najveća rasistička mržnja je upućena Romima i ona je već dugo prisutna te prema pripadnicima srpske manjine još od Domovinskog rata. S godinama su nastajale mnoge antirasističke kampanje i organizacije koje su se borile protiv rasizma u nogometu, primjerice: Centar za mirovne studije (CMS), "Bijeli anđeli", FARE, „Sve boje su lijepe“, „#mojatribina“, „Jednakost=jedini izbor“, „No to Racism“, „Pokažimo rasizmu crveni karton“.

2. RASIZAM

Kako u prošlosti tako i danas, rasizam je prisutan među ljudima općenito u životu i u sportu. Rasizam se može primjetiti u nacionalističkim ispadima i rasističkim izjavama, te ne ponekad i napadima na etničke, vjerske i kulturalne manjine (Lisec, 2015). Prvo pitanje koje treba razmotriti je tko su žrtve rasističkog ponašanja. S tim u vezi, pojam BAME (crni, azijski i manjinski etnički ljudi) može se smatrati oznakom koja se odnosi na „ne bijele“ zajednice. Ova etiketa je široko rasprostranjena i koristi se u javnoj politici i javnom dijalogu (Long i sur., 2009), unatoč činjenici da je definiranje rasizma zapravo složeno pitanje. Prema FIFA -i (FIFA, 2006.), rasizam se temelji na boji kože kao vanjski pokazatelj etničkog podrijetla. Slično, Macpherson (1999) definira rasizam kao ponašanje (riječi ili radnje) koje ili pružaju prednosti ili nedostatke skupinama ljudi na temelju boje njihove kože, njihove kulture ili etničkog podrijetla. Međutim, ono što Macpherson (1999) ističe jest da se rasizam može izraziti i otvoreno i prikriveno, a oba tipa su jednako štetna. Prema Long i sur. (2000), rasizam proizlazi iz konceptualne konstrukcije koji ljudi mogu podijeliti u različite genetske kategorije. Ova biološka kategorizacija koristi se za opravdanje koje promiču i održavaju nejednakost. Llopis-Goig (2013.), međutim, postavlja definiciju koja ukazuje na to da biološko nasljeđe ne može biti jedini faktor, već bi kulturološke razlike također trebalo uzeti u obzir pri proučavanju rasizma. Solomos i Back (1996.) proveli su istraživanje o rasizmu u društvu i opisali ga kao promjenjivi i mijenjajući fenomen te ga pripisuju pojmovima biološkog (ili pseudobiološkog). Štoviše, ovaj se aspekt može izraziti i bez svjesnog znanja o poticatelju, izraz koji se naziva podsvjesni ili neizravni rasizam (Long i sur., 2000). Ovaj podsvjesni ili neizravni oblik rasizma može potjecati od frustracije, nesigurnosti, nedostataka znanja i, u mnogim slučajevima, nedostataka razumijevanja. Može proizaći iz percepcije da će masovni dolazak imigranata (ili „drugih“) ugroziti nacionalni identitet (Llopis-Goig, 2013). Kao rezultat toga, može se primijetiti da je rasizam višestrano, složeno pitanje i da nema jedinstvene definicije koja ga može u potpunosti obuhvatiti. Kao i sa svojom urođenom prirodom, njegove definicije razvile su se godinama kako bi (osim bioloških aspekata) uključivali kulturu i društvene strukture. Nadalje, može se izraziti u različitim oblicima, prikrivenim ili otvorenim, a svi mogu biti jednako opasni i štetni (Llopis-Goig, 2013).

3.1. Rasizam u doba pandemije COVID-19

Izvanredna vremena zahtijevaju izvanredne mjere. Zdravlje je najugroženije i cijelo čovječanstvo je u pitanju. Ipak nema ništa novo, izvanredno ili o tome bez presedana, rasizam, ksenofobija i diskriminacija su i dalje aktualni (Edwards i sur., 2019). Društvo se gradi na rasne hijerarhije, uspostavljene kroz kolonizaciju koja prožima strukture, povijesti, politike. Oblici diskriminacije i ciljevi mogu biti različiti: u nekim društvima temelje se na rasi ili etničkoj pripadnosti; u drugoj na boju kože ili vjerska uvjerenja, podrijetlo (Larsson, 2020). Epidemija COVID-19 otkrila je krizu u našoj društvenoj i političkoj situaciji koja se proteže izvan epidemije: neugodna sklonost prema rasizmu, ksenofobiji i netoleranciju pogoršanu transnacionalnim zdravstvenim izazovima i nacionalnim politikama. Na međunarodnom planu svjedoči se omalovažavanju pojedinih nacionalnosti (Larsson, 2020). U nekim državama Europe manjinske etničke grupe imaju veću vjerojatnost da će se zaraziti koronavirusom (White, Nafilyan, 2020) (SARS-CoV-2) te se nakon toga suočavaju s većim rizikom od teškog oblika bolesti. Za ljude manjinskih etničkih skupina je vjerojatnije da rade kao radnici na poslovima gdje se najviše izlažu SARS-CoV-2, i veća je vjerojatnost da će živjeti u pretrpanom smještaju, što znači da socijalno distanciranje nije opcija (Platt, Warwick, 2020). Marginalizirane skupine su u nepovoljnom položaju u svim društvenim odrednicama zdravlja. Međutim, rasizam je više od toga, temeljni uzrok lošeg zdravlja (Phelan, 2015).

Slika 3.1. Prikaz pobunjenika koji govori da je rasizam zapravo pandemija.

(Preuzeto s: <https://time.com/5855756/covid-19-racial-injustice-health/>)

(Pristupljeno: 03.09.2021.)

Na svim društveno-ekonomskim razinama ljudi koji su druge boje kože imaju slabije zdravstvene uvjete (Williams i sur., 2016). Rasizam se nakuplja u toku života, što dovodi do aktiviranja odgovora na stres i hormonalne prilagodbe, sve veći rizik od nezaraznih bolesti i biološkog starenja (Bécares i sur., 2015). Ova trauma se prenosi i međugeneracijski i utječe na potomstvo (Krieger, 2020). Korijen ovih takozvanih bioloških uzroka je rasizam, a ne sama rasa. Simptomi kao što su: rasno nasilje, te prekomjerni morbiditet i mortalitet na manjinskim etničkim grupama populacije, odražavaju uzrok: nepravedno i neravnopravno društvo (Krieger, 2020). U tom duhu pokrećemo globalne konzultacije, pitajući: što bismo trebali učiniti, i kako bismo to trebali učiniti? Rasizam ubija, a ovo je kriza javnog zdravlja koju više ne možemo zanemariti (Krieger, 2020).

3. POVIJEST RASIZMA U ZEMLJAMA EUROPE

Od 1950 -ih i 1960 -ih došlo je do stalnog povećanja i novijeg ubrzanja etničke, kulturne i vjerske raznolikosti unutar nacionalnog stanovništva mnogih europskih zemalja. To je osobito slučaj u mnogim zapadnoeuropskim zemljama u kojima dolazi do migracije naseljavanjem neeuropskog stanovništva iz bivših kolonija, poput stanovništva južne Azije i afričko - karipskog stanovništva u Velikoj Britaniji, i podsaharskog i sjevernoafričkog stanovništva u Francuskoj, Portugalu i Nizozemskoj (Bloch, Levy, 1999, Pillai i sur., 2006). Dok se tempo useljavanja s bivših kolonijalnih teritorija vremenom usporio, ponovno udruživanje i veće stope plodnosti mnogih obitelji neeuropskog porijekla značilo je da sada postoji čvrsto uspostavljena skupina manjine druge i treće generacije stanovništva u mnogim zapadnoeuropskim zemljama. Od devedesetih, neeuropske imigracije prema zemljama poput Velike Britanije, Francuske, Nizozemske i Švedske bile su više snažno povezane s rastom tražitelja azila i izbjeglica koji bježe od političkog progona i oružanih sukoba na Bliskom istoku, u Aziji i Africi (Bloch, Levy, 1999, Pillai i sur., 2006). Nakon uključivanja Schengenskog sporazuma u pravo Europske unije 1997. godine i širenje država članica EU -a od sredine 2000 -ih nadalje, kontinent je također doživio značajna kretanja stanovništva preko nacionalnih granica među skupinama iz europskog podrijetla. S druge strane, mnoge postkomunističke zemlje u središnjoj i istočnoj Europi djeluju relativno kulturno homogeno s nekoliko „vidljivih“ etničkih manjina, iako prisutnost nacionalnih i vjerskih manjina vjerojatno presijeca regionalne podjele istok –zapad i političke izgradnje granica nacionalnih država (Bradbury, 2001, Hermes, 2005). U posljednjih dvadeset godina viši nivoi muškog profesionalnog nogometa u Europi također postaju okarakterizirani sve većom etničkom, kulturnom i vjerskom raznolikošću. Na primjer, istraživanja pokazuju da „Domaći“ crni igrači dosljedno čine oko 15% svih igrača u engleskoj i nizozemskoj ligi od sredine 1990 -ih (Bradbury, 2001, Hermes, 2005).

4. RASIZAM U NOGOMETU

U svojim ranim fazama smatralo se samo kao problem ponašanje navijača i igrača, koji nisu prihvatili igrače koji ne dijele njihovu boju kože. Međutim, presuda Bosmana prebacila je ovu diskriminaciju na igrače drugih momčadi. Prirodno je da su se velike antirasističke kampanje nastojale boriti protiv takve vrste ponašanja (Armenia, 2019). Posljedično, napad na tornjeve blizance postavio je kulturu i religiju kao žarište točke rasizma u nogometu. Nije se razlikovalo od rasizma po boji kože; samo, fokus napada se promijenio. Kao rezultat toga, kampanje protiv rasizma proširile su svoj fokus ne samo na boju kože nego i kulturni identitet (Armenia, 2019).

Slika 4.1. Nogometaši prije utakmice kleće zbog rasne nejednakosti u nogometu.

(Preuzeto s: <https://www.aa.com.tr/en/sports/french-football-body-slams-racism-in-game/2071637>)

(Pristupljeno: 01.09.2021.)

Istraživači i znanstvenici tek su posljednjih godina počeli primjećivati rasizam u strukturi samog sustava, odnosno institucionalni rasizam. Nadalje, prodor društvenih medija u društvo svakodnevno je, prisiljavajući donositelje odluka i politike da priznaju da bi to moglo biti još jedno područje kojem će se morati posvetiti sredstva za borbu protiv rasizma. Ipak, zaključci istraživača i akademika o najnovijim manifestacijama rasizma još nisu opsežno korišteni u

kampanjama protiv rasizma ili u direktivama nogometnih tijela (The Daily Telegraph, 2012). Postoje brojni razlozi koji mogu objasniti zašto je rasizam ukorijenjen u nogometu unatoč naporima uložnim u borbu protiv njega. Prvo, percepcija da se rasistički incidenti još uvijek razmatraju neobično, epizodično i spontano, potječe od predrasuda navijača (ili igrača) i dalje dominira nogometnom kulturom (Müller, 2007, Burdsey, 2014). Nadalje, nastoji se umanjiti značaj rasističkog napada samo kao šala bez namjere štete (Long, 2000). Kao rezultat toga, rasizam u nogometu i dalje postoji jer se promatra kao individualna, privatna stvar. Ova ideologija dominira nogometom i, kao rezultat toga, nogometne vlasti odbijaju priznati da se u prošlim inicijativama nisu pozabavili temeljnim uzrocima (Burdsey, 2007). U biti, nije da se rasa zanemaruje, nego postoji tendencija da se to odbaci kao neodgovorni za hijerarhiju i strukturnu diskriminaciju (Burdsey, 2014, Renfrew, Snyder, 2016). Također, rasizam se ukorijenio u nogometu i zbog iznimne popraćenosti medija. Visok medijski utjecaj u kojem uživaju nogometni klubovi i igrači su možda ohrabрили svoje navijače da vjeruju da rasističko ponašanje nema stvarnih posljedica. Nadalje, postignuća manjinskih nogometaša pojačavaju percepciju da je nogomet inkluzivniji od ostalih sfera društvenog života (Bradbury, 2013.), dodatno potičući uvjerenje da rasizam u nogometu jest sporadično i pojedinačno pitanje. Konačno, King (2004.) navodi da rasizam u nogometu nije ništa drugo nego ogledalo rasizma društvu. Osobito u Europi, gdje se šire raspravlja o pitanjima nacionalnog identiteta, državljanstvu i problemu povećanih migracijskih tokova. U kombinaciji s padajućom stopom rodnosti diljem Europe, migranti su neophodni, ali se njihova društvena prisutnost smatra nepoželjnom (Doidge, 2015), čime se nastavlja stereotip o povezanosti manjinskih etničkih ljudi s opasnošću i kriminalom (Talbot, Bose, 2007). Dakle, postoji potreba da se problem rasizma sagleda na sveobuhvatniji način i tretira kao sistemski problem (Armenia, 2019).

4.1. Rasizam u europskom nogometu

Sezonu engleske Premier lige 2011.-2012. obilježila su dva događaja: u utakmici između Manchester Uniteda i Liverpoola FC, Luiz Suarez, napadač Liverpoola i Patrice Evra, branič Manchester Uniteda, bili su umiješani u verbalnu raspravu, koja se ne razlikuje od bilo koje druge koja na bilo kojoj nogometnoj utakmici. Međutim, nakon završetka utakmice, Patrice Evra se požalio svom menadžeru da ga je Suarez rasno zlostavljao. Uprava Manchester Uniteda objavila je da su o incidentu obaviješteni od strane Engleskog nogometnog saveza (FA) i incident je poprimio široku pažnju medija (The Daily Telegraph, 2012).

Slika 4.2. Verbalni sukob između igrača Patrice Evra i Luiz Suarez na temelju rasne nejednakosti.

(Preuzeto s: https://liverpoolfc.fandom.com/wiki/Luis_Suarez-Patrice_Evra_Incident)

(Pristupljeno: 01.09.2021.)

Drugi incident koji je izazvao još veću pozornost i podijelio je britanski nogomet zajednice dogodio se između kapetana FC Chelsea Johna Terryja i Antona Ferdinanda igrača Queens Park Rangers. Ferdinand je također Terryja optužio za rasno zlostavljanje. Slučaj se pokazao kao medijska senzacija zato što je John Terry u to vrijeme bio i kapetan reprezentacije. Regulatorna komisija (FA) kaznila je Terryja sa 220.000 funti, zabranivši mu da igra četiri utakmice i igrač se javno ispričao (The Daily Telegraph, 2012). Razlog zašto su ti incidenti dobili tako široku pozornost dublji je od statusa nogometaša. Za mnoge obožavatelje, građane i kreatore politike ova su dva incidenta naznačila da su možda kampanje protiv rasizma koje su dominirale engleskim nogometom 1990-ih (npr. Kick It Out) nisu bile toliko uspješne koliko su smatrali (Armenia, 2019). Još važnije, ovo dva incidenta su rasplamsali strah da se možda engleski nogomet vratio (ili je bio na rubu toga) u svoja „loša“ desetljeća 1970-ih i 1980-ih. Rasizam u nogometu nije nova pojava (Armenia, 2019). Mnogi talijanski nogometaši tamne puti, tijekom

karijere susreli su se sa raznim rasističkim napadima i uzvicima od strane navijača sa tribina. Fabio Liverani bio je jedan od prvih, a potom i Mario Balotelli koji su se našli na meti rasističkih navijača koji ih nisu podržavali. Najzanimljiviji scenarij je bio kada su im sa tribina bacali banane i gestikulirali pokrete oponašajući majmune aludirajući da im mjesto nije na terenu nego u džungli (Horvat, 2018).

Slika 4.3. Banane bačene na nogometno igralište tijekom utakmice.

(Preuzeto s: <https://www.besoccer.com/new/spurs-fan-arrested-after-banana-skin-thrown-onto-arsenal-pitch-548288>)

(Pristupljeno: 02.09.2021.)

Klubovi su nakon određenog vremena shvatili da im u postizanju dobrih rezultata mogu pomoći samo kvalitetni nogometaši neovisno o boji kože. Iz tog razloga u Francuskoj, stali su na njihovu stranu te su utemeljili organizaciju „Lilian Thuram Foundation“ za borbu protiv rasizma i sada svim mjerama se trude spriječiti takvo ponašanje. Na jednoj od utakmica talijanske lige zbog omalovažavanja igrača sudac je zaprijetio sa prekidom utakmice i davanjem bodova protivničkom timu ukoliko navijači nastave sa rasističkim ispadima (Horvat, 2018). Na taj način se pokušao boriti protiv rasizma i kazniti takvo ponašanje, ovo je bio slučaj igrača Samuela Eto'oa. S obzirom na to da je u Njemačkoj velik broj doseljenika, pa samim time i različitih kultura, u toj zemlji su aktivirane razne kampanje od strane Njemačkog nogometnog

saveza. U prošlom tisućljeću za vrijeme Adolfa Hitlera bio je velik broj rasista, dok je danas taj broj uvelike reduciran te su tamnoputi igrači svakodnevna pojava (Horvat, 2018).

4.2. Rasizam u Republici Hrvatskoj

Krajem 70-ih i drugom polovicom 80-ih godina počele su se dešavati promjene na hrvatskoj sportskoj sceni. Dob, izgled, strana stadiona, preferencije droga, sleng, rekviziti, koreografija, nazivlje, komunikacija sa sličnim grupama, fokusiranost na navijanje više nego na samu igru i mnogim drugim razlozima i obilježjima, mladi su se počeli odvajati od svojih roditelja i stvarati nove „krugove“ i navijačke skupine u kojima su se pronalazili (Perasović, Bartoluci, 2007). početkom 90-ih godina se počelo intenzivnije analizirati nogometno navijaštvo u kontekstu društvenih i političkih zbivanja, te rata. Društvo, a samim time i hrvatski nogomet općenito, se najviše mijenjalo prilikom prijelaza totalitarnog društva u demokratsko (Perasović, Mustapić, 2013). Tada su se najviše mijenjali dotadašnji simboli i običaji, odnosi tj. Politička i međunacionalna neprijateljstva te prenošenje istih na nogometne stadione (Lalić, 2015). Nakon završetka rata, ponovno dolazi do jačanja klupskih, grupnih i regionalnih rivalstava (Lalić, 1993). Navijačke skupine u tom međuodnosu politike i nogometa imaju središnju ulogu u širenju politički obojanih poruka zbog toga što nogomet ima sposobnost ujedinjavanja, ali i razjedinjavanja što ga čini osobito pogodnim za političke strategije koje teže, s jedne strane, prema društvenom i političkom uključivanju, a s druge strane, rigidnom društvenom isključivanju (Vrcan, 2003). U RH najveća rasistička mržnja je upućena Romima i ona je već dugo prisutna te prema pripadnicima srpske manjine još od Domovinskog rata. Stadione možemo nazvati i pozornicama jer se na njima odvijaju spektakli, a nogometna utakmica je samo jedna stavka te drame. Na tim „p pozornicama“ navijači iskorištavaju prostor kako bi izrazili svoje mišljenje, vrlo često na neprimjeren i nedopušten način (Vrcan, 2003). Jedan od najzanimljivijih primjera bilo je vrijeđanje jednog od najomiljenijih reprezentativaca – Eduarda da Silve, zbog kojeg je na splitskome stadionu Poljud bio izvješten transparent „Maksimirski ZOO Chago, Etto, Da Silva“ te mu se dovikivalo raznim pogrđnim imenima i hukanjem zbog čega je Hajduk platio kaznu da cijelu iduću utakmicu igra bez gledatelja na tribinama. Hajduk je još nekoliko puta bio kažnjen zbog svojih navijača: zbog hukanja Jorge Sammir Cruz Camposu – 50.000 kuna i utakmica bez gledatelja te zbog rasističkog skandiranja tamnoputom nogometašu Henri Belleu, hukanja i bacanju baklji u teren – 80.000 kuna (Brozičević, 2016). Posljednji veliki incident, kojim je Hrvatski nogometni savez dobio jednu

od najtežih kazni u povijesti, bio je za vrijeme kvalifikacija za Europsko prvenstvo 2016. godine kada je na terenu uoči utakmice Hrvatska-Italija osvanuo fašistički simbol kukastog križa (najvjerojatnije iscrtan kosilicom za uređenje travnjaka ili kemikalijom koja je „spržila“ travnjak) te nakon što se Talijanski nogometni savez žalio Europskom nogometnom savezu, HNS je dobio kaznu oduzimanja jednog boda u europskim kvalifikacijama, idućim dvjema domaćim utakmicama bez publike i kaznom Hrvatskom nogometnom savezu od čak 100.000 eura (Lisec, 2015).

Slika 4.4. Simbol kukastog križa iscrtanog na travnjaku.

(Preuzeto s: <https://m.vecernji.hr/sport/reakcije-iz-srbije-sramota-smijesna-kazna-hrvatskoj-kojoj-ostaju-brige-s-povampirenim-nacizmom-1016283>)

(Pristupljeno: 02.09.2021.)

Mnogo je ovakvih slučajeva u HNS-u zbog kojih se plaćaju goleme kazne te je unazad desetak godina zbog takvih skandala UEFA-i bilo isplaćeno više od pola milijuna eura kazne, čak vrtoglavih 764 tisuće eura (Lisec, 2015).

5. BORBA PROTIV RASIZMA U NOGOMETU

Pitanje rasizma složeno je, budući da se sastoji od različitih aspekata, različitih elemenata koji ga mogu uzrokovati i različitih ljudi koji ga percipiraju na različite načine. Nadalje, budući da je to apstraktno pitanje, ne može se lako definirati. Štoviše, sa stajališta donošenja odluka, to se mora stalno ocjenjivati: to zahtijeva više odluka koje su međusobno ovisne i okruženje u kojem je rasizam očitovan promjenama tijekom vremena. Sistemsko razmišljanje i njegov operativni oblik, dinamika sustava, način je gledanja na sustave s holističkog gledišta. Njegova je svrha utvrditi koja je struktura sustava i unutar nje na koji način struktura utječe na njezino ponašanje tijekom vremena (Sterman, 2000). Kao rezultat toga, glavni cilj je razumjeti mehaniku iza nastanka tog ponašanja i utvrditi posljedice koje bi potencijalne politike mogle imati (bilo željene ili neželjene) (Armenia i sur., 2018, Myrovali i sur., 2018). Metoda se može koristiti u čisto kvalitativnoj, čisto kvantitativnoj ili bilo kojoj kombinaciji dva modela. Njegovi glavni elementi su povratne sprege, nelinearnosti, vremenska kašnjenja i interne strukture koje se smatraju uzrocima generirane dinamike u sustavu pod studija (Meadows, 1980). Identifikacija najvažnijih varijabli sustava i kako su uzročno povezane uzročno od Causal Loop Diagram (CLD). Unatoč svojoj kvalitativnosti prirode, CLD se smatra važnim oruđem jer omogućuje razjašnjavanje mentalnih modela sustav, preslikava njegove glavne elemente i njihove međusobne veze te djeluje kao komunikacija alat kojim se teški pojmovi mogu širiti nestručnjacima. U kontekstu projekta BRISWA, CLD je razvijen u nizu grupnih modela Building Sessions na kojima su se okupili stručnjaci iz tog područja i pod vodstvom BRISWA-in tim podijelio je svoju stručnost na određenom području studija, podijelio informacije i razvio CLD da predstavlja fenomen rasizma u nogometu (Armenia, 2019). Danas se postoje brojne organizacije za borbu protiv rasizma. Svake godine 21. ožujka se obilježava Međunarodni dan borbe protiv rasne diskriminacije, u znak sjećanja na 1960. godinu kada je u Južnoafričkoj Republici ubijeno 69 ljudi tijekom mirnog prosvjeda protiv aparthejda. JAR je od toga događaja do danas odbacila aparthejd, a međunarodna zajednica izgradila je okvir borbe protiv rasizma donošenjem Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, iako je diskriminacija i dalje prisutna (Horvat, 2018). Centar za mirovne studije (CMS) je nevladina organizacija u RH čiji se rad temelji na promicanju tolerancije, mira, društvene pravde i prihvaćanja različitosti u različitim područjima društvenog života, pa tako i u nogometu. Ona aktivno radi na educiranju o diskriminaciji u nogometu kroz razne tribine, kampanje, turnire i ostala društveno-kulturna događanja u suradnji sa „Bijelim

anđelima“. Bijeli anđeli su navijačka skupina u kojoj se prakticira tolerantna, nenasilna i antirasistička kultura navijanja (Tomić, 2015). O svojem djelovanju i cilju ovih akcija Julija Kranjec iz CMS-a izjavljuje: „CMS se godinama aktivno bori protiv svih vrsta i oblika diskriminacije i nasilja, a unazad nekoliko godina najglasnije i najvidljivije rasističke i ksenofobne poruke i ponašanja te sve ostale govore mržnje pratimo u i oko nogometa, i to ne samo od navijača već i od igrača i drugih nogometnih djelatnika” (Tomić, 2015). S obzirom na nultu toleranciju prema svim oblicima diskriminacije u nogometu i sve novčane kazne i kritike od strane UEFA-e u partnerstvu s FARE mrežom („Football Against Racism in Europe“, najvažnijom europskom organizacijom za borbu protiv nasilja i rasizma u nogometu), HNS je poduzeo neke mjere u suzbijanju ovih negativnih pojava koje uključuju česte medijske istupe i priopćenja u kojima apeliraju na zaustavljanje nasilja i diskriminacije, kampanje i konferencije o problematici nasilja i rasizma u nogometu. Suradnja ovih dviju organizacija (UEFA-e i FARE mreže) rezultirala je najvećom kampanjom protiv rasizma u nogometu pod nazivom „FARE akcijski tjedni” koja se svake godine održava u gotovo svim zemljama Europe, a u kampanju su se uključili hrvatski klubovi i HNS (UEFA.com, 2011).

Slika 5.1. Simbol FARE mreže.

(Preuzeto s: <https://www.fair-play.info/projects/football-for-equality-2009-2013/fare-action-week-2011-2012/>)

(Pristupljeno: 30.08.2021.)

5.1. Protokoli borbe protiv rasizma u nogometu

Tijekom konferencije pod nazivom „Unite Against Racism“, UEFA i FARE su objavili vodič za zaustavljanje rasizma u europskom nogometu. Plan se sastoji od deset točaka za sve nogometne klubove, a one prema Lisec (2015) glase ovako:

1. Davanje izjave da rasizam ili bilo koji drugi oblik diskriminacije neće biti toleriran. Navođenje aktivnosti koje će biti poduzete protiv onih koji budu angažirani u rasističkom skandiranju. Izjava treba biti otisnuta u svim programima utakmica i stalno istaknuta i vidljiva oko igrališta.
2. Dati objave putem razglasa u kojima se osuđuje rasističko skandiranje na utakmicama.
3. Postaviti uvjet nositeljima godišnjih ulaznica da ne sudjeluju u rasističkim vrijeđanjima.
4. Poduzimati aktivnosti kojima se sprječava prodaja rasističke literature unutar i izvan stadiona.
5. Poduzeti disciplinske mjere protiv igrača koji su uključeni u rasistička vrijeđanja.
6. Kontaktirati druge klubove kako bi se osiguralo razumijevanje politike kluba prema rasizmu.
7. Ojačati zajedničku strategiju između redara i policije u postupanju s rasističkim vrijeđanjima.
8. Hitno ukloniti sve rasističke grafite oko igrališta.
9. Usvojiti politiku jednakih mogućnosti u vezi zapošljavanja i davanja usluga.
10. Raditi sa svim ostalim skupinama i agencijama, kao što su sindikat igrača, navijačima, školama, dobrovoljnim organizacijama, klubovima mladih, sponzorima, lokalnim vlastima i poduzetnicima te policijom kako bi razvili proaktivne programe i napredovali u stvaranju svijesti o kampanjama za suzbijanje rasističkog vrijeđanja i diskriminacije.

Jedna od kampanja borbe protiv rasizma naziva se „Sve boje su lijepe“ koju su osnovali Centar za mirovne studije i navijači „Bijeli anđeli“. Cilj je podizanje svijesti javnosti o negativnim posljedicama ksenofobije, rasizma i smanjenja socijalne distance prema osobama drugačije boje kože. U svrhu kampanje napravljen je spot „Stop rasizmu i nasilju na stadionima!“ u kojemu su igrači i poznata lica iz RH i raznih stranih zemalja nastojali prenijeti drugim ljudima poziv na mir, toleranciju i prihvaćanja različitosti (Žapčić, 2015).

Slika 5.2. Logo kampanje „Sve boje su lijepe“.

(Preuzeto s: <https://h-alter.org/vijesti/izbjeglice-i-nogometasi-utakmicom-protiv-rasizma>)

(Pristupljeno: 31.08.2021.)

Iduća kampanja je „#mojatribina“ pokrenuta od strane HNS-a koja je preko videospotova pozvala navijače i sve ljubitelje nogometne scene na širenje pozitivne atmosfere bez rasizma, diskriminacije i nasilja (Hns-cff.hr, 2015).

Slika 5.3. HNS-ova kampanja #mojatribina.

(Preuzeto s: <https://hns-cff.hr/info/moja-tribina/>)

(Pristupljeno: 31.08.2021.)

Kako bi se istaknulo bogatstvo različitosti, igrači različitih boja kože, nacionalnosti i materinjih jezika su u sklopu kampanje „Jednakost=jedini izbor“ bili pozvani da preko videoporuka istaknu bogatstvo različitosti. To je sve dio klupskog „Projekta prevencije i sprječavanja nasilja, rasizma i drugih oblika netolerancije u nogometu” u GNK Dinamu koji traje od 2012. godine (Gnkdinamo.hr, 2015).

Slika 5.4. Kampanja GNK Dinama - „Jednakost=jedini izbor“.

(Preuzeto s:

<https://m.facebook.com/dinamo/photos/a.131114823628958/805655089508258/?type=3>)

(Pristupljeno: 31.08.2021.)

„No to Racism“ je kampanja koja se provodi svake godine prije početka UEFA Europske lige i UEFA Lige prvaka kojom se nastoji potaknuti sve djelatnike, igrače i društvo na ozbiljnost problema diskriminacije u nogometu. Ovo je kampanja, u koju su uključeni i HNS i prvoligaški klubovi, gdje se na stadione postavljaju plakati antirasističkim porukama, na ekranima se emitiraju poruke zajedništva, igrači izlaze na teren u majicama s prigodnim natpisima u pratnji djece, kapetani svih momčadi nose ovratnike s različitim bojama, da bi se u cijeli svijet poslala poruka kako nogomet i nogometni travnjaci ne smiju biti mjesto mržnje i nasilja (UEFA.com, 2011).

Slika 5.5. UEFA-ina kampanja „No to Racism“.

(Preuzeto s: <https://www.uefa.com/insideuefa/mediaservices/news/0232-0f8e332fbdfd-0fa4c62d12ec-1000--no-to-racism-say-uefa-champions-league-uefa-europa-league-and-u/>)

(Pristupljeno: 31.08.2021.)

Udruga „Nogometni sindikat“ je u sklopu FARE akcijskih tjedana napravila kratak video pod nazivom „Pokažimo rasizmu crveni karton“ za sve prvoligaške klubove i njegove članove kako bi dali svoj doprinos u borbi protiv rasizma i diskriminacije na stadionima (Huns.hr, 2014).

Slika 5.6. Kampanja „Pokažimo rasizmu crveni karton“.

(Preuzeto s: <https://www.huns.hr/hr/group/7/3/Multimedija>)

(Pristupljeno: 31.08.2021.)

ZAKLJUČAK

Dob, izgled, strana stadiona, preferencije droga, sleng, rekviziti, koreografija, nazivlje, komunikacija sa sličnim grupama, fokusiranost na navijanje više nego na samu igru i mnogim drugim razlozima i obilježjima, mladi su se počeli odvajati od svojih roditelja i stvarati nove „krugove“ i navijačke skupine u kojima su se pronalazili početkom 90-ih godina kada se počelo intenzivnije analizirati nogometno navijaštvo u kontekstu društvenih i političkih zbivanja te rata. Mnogo je slučajeva rasizma u Europskom i svjetskom nogometu, isto kao i u HNS-u zbog kojih se plaćaju goleme kazne te je unazad desetak godina zbog takvih skandala UEFA-i (od strane HNS-a) bilo isplaćeno vrtoglavih 764 tisuće eura. Systemsko razmišljanje i njegov operativni oblik, dinamika sustava, način je gledanja na sustave s holističkog gledišta. Njegova je svrha utvrditi koja je struktura sustava i unutar nje na koji način struktura utječe na njezino ponašanje tijekom vremena. Kao rezultat toga, glavni cilj je razumjeti mehaniku iza nastanka tog ponašanja i utvrditi posljedice koje bi potencijalne politike mogle imati (bilo željene ili neželjene). Suradnja UEFA-e i FARE organizacija rezultirala je najvećom kampanjom protiv rasizma u nogometu pod nazivom „FARE akcijski tjedni“ koja se svake godine održava u gotovo svim zemljama Europe, a u kampanju su se uključili hrvatski klubovi i HNS. S godinama su nastajale mnoge antirasističke kampanje i organizacije koje su se borile protiv rasizma u nogometu, primjerice: Centar za mirovne studije (CMS), „Bijeli anđeli“, „Sve boje su lijepe“, „#mojatribina“, „Jednakost=jedini izbor“, „No to Racism“, „Pokažimo rasizmu crveni karton“.

POPIS LITARATURE

1. Armenia, S. (2019). A Systemic Perspective on Racism in Football: The Experience of the BRISWA Project. *A Systemic Perspective on Racism in Football: The Experience of the BRISWA Project*, 56-70.
2. Armenia, S., Tsaples, G., and Carlini, C. (2018), "Critical Events and Critical Infrastructures: A System Dynamics Approach", in F. Dargam, P. Delias, I. Linden and B. Mareschal (eds), *Decision Support Systems VIII: Sustainable Data-Driven and Evidence-Based Decision Support. Proceedings of the 4th International Conference, ICDSST 2018, Heraklion, Greece, May 22–25, 2018*, pp. 55–66, Cham (Switzerland): Springer
3. Bécares L, Nazroo J, Kelly Y. A longitudinal examination of maternal, family, and area level experiences of racism on children's socioemotional development: patterns and possible explanations. *Soc Sci Med* 2015; 142: 128–35.
4. Bloch, A., & Levy, C. (Eds.). (1999). *Refugees, citizenship, and social policy in Europe*. London: Macmillan
5. Bradbury, S. (2001) *The New Football Communities: A Survey of Professional Football Clubs on Issues of Community, Ethnicity and Social Inclusion*. SNCCFR.
6. Bradbury, S. (2013), "Institutional Racism, Whiteness and the Under-Representation of Minorities in Leadership Positions in Football in Europe", *Soccer & Society*, 14 (3): 296– 314.
7. Brozičević, M. (2016). *Rasizam u hrvatskom nogometu: primjeri, posljedice i medijske kampanje od 2008. do 2015. godine* (Doctoral dissertation).
8. Burdsey, D. (2007), *British Asians and Football: Culture, Identity and Exclusion*, London: Routledge.
9. Doidge, M. (2015), "'If You Jump up and down Balotelli Dies': Racism and Player Abuse in Italian Football", *International Review for the Sociology of Sport*, 50 (3): 249– 269.
10. Edwards F, Lee H, Esposito M. Risk of being killed by police use of force in the United States by age, race–ethnicity, and sex. *Proc Natl Acad Sci USA* 2019; 116: 16793–98.
11. FIFA (2006), Fair-Play. Available online at <http://www.fifa.com/sustainability/fair-play.html>
12. Gnk dinamo.hr (2016). „Jednakost = jedini izbor”. Preuzeto s: <http://www.gnk dinamo.hr/hr/Novosti/Clanak/jednakost-jedini-izbor>

13. Hermes, J. (2005) 'Burnt Orange: Television, Football and the Representation of Ethnicity in Television', *New Media*. Vol 6 (1) 49-69
14. Hns-cff.hr (2015). „Kampanja protiv nasilja i rasizma: Ovo je moja tribina!“. Preuzeto s: <http://hns-cff.hr/news/9639/ovo-je-moja-tribina/>
15. Horvat, P. (2018). *Spolna i rasna diskriminacija u sportu* (Doctoral dissertation, Polytechnic of Međimurje in Čakovec).
16. Huns.hr (2014). „Pokaži rasizmu crveni karton“. Preuzeto s: http://www.huns.hr/hr/article/175/poka%C5%BEi_rasizmu_crveni_karton
17. King, C. (2004), *Offside Racism*, Oxford: Berg.
18. Krieger N. Measures of racism, sexism, heterosexism, and gender binarism for health equity research: from structural injustice to embodied harm-an ecosocial analysis. *Annu Rev Public Health* 2020; 41: 37–62.
19. Lalić, D. (1993). *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: AGM.
20. Lalić, D. (2015). Nogometni navijači kao ekstremni desničari u Hrvatskoj od 2012. do 2014. U: Ilišin, V., Gvozdanović, A., Potočnik, D. (ur.), *Demokratski potencijali mladih u Hrvatskoj*. (str. 145-169). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
21. Larsson P. Anti -Asian racism during coronavirus: how the language of disease produces hate and violence. March 31, 2020. <http://theconversation.com/anti-asian-racism-during-coronavirus-how-thelanguage-of-disease-produces-hate-and-violence-134496>
22. Lisec, K. (2015). *Rasizam u sportu* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Kinesiology. Department of Kinesiological Anthropology and Methodology).
23. Llopis-Goig, R. (2013), “Racism, Xenophobia and Intolerance in Spanish Football: Evolution and Responses from the Government and the Civil Society”, *Soccer & Society*, 14 (2): 262–276.
24. Long, J. (2000), “No Racism Here? a Preliminary Examination of Sporting Innocence”, *Managing Leisure*, 5: 121–133.
25. Long, J., Hylton, K., Sprancklen, A., Ratna, A., and Bailey, S. (2009), *Systematic Review of the Literature on Black and Minority Ethnic Communities in Sport and Physical Recreation*, Leeds: Carnegie Research University.
26. Long, J., Hylton, K., Welch, M., and Dart, J. (2000), *Part of the Game? An Examination of Racism in Grassroots football*, Leeds: Leeds Metropolitan University, School of Leisure and Sports Studies, Kick it Out/Centre for Leisure and Sport Research.

27. Macpherson, W. (1999), *The Stephen Lawrence Inquiry: Report of an Inquiry by Sir William Macpherson of Cluny*, London: Stationary Office.
28. Meadows, D. (1980), "The Unavoidable A Priori", in J. Randers (ed.), *Elements of the System Dynamics Method*, pp. 23–57, Cambridge (MA): MIT Press.
29. Müller, Floris, van Zoonen, L., and de Roode, L. (2007), "Accidental Racists: Experiences and Contradictions of Racism in Local Amsterdam Soccer Fan Culture", *Soccer & Society*, 8 (2-3): 335–350.
30. Perasović, B., Bartoluci, S. (2007). *Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu. Sociologija i prostor*, 45(1):105-119.
31. Perasović, B., Mustapić, M. (2013). *Football Supporters in the Context of Croatian Sociology: Research Perspectives 20 Years Later. Kineziologija*, 45(2):262-275).
32. Phelan JC, Link BG. Is racism a fundamental cause of inequalities in health? *Annu Rev Sociol* 2015; 41: 311–30.
33. Pillai, R., Kyambi, S., Nowacka, K., and Sriskandarajah, D. (2006) *The Reception and Integration of New Migrant Communities London*. Institute of Public Policy Research
34. Platt L, Warwick R. Are some ethnic groups more vulnerable to COVID-19 than others. May 1, 2020. <https://www.ifs.org.uk/inequality/chapter/are-some-ethnic-groups-more-vulnerable-to-covid-19-than-others/>
35. Renfrew, D., and Snyder, G. M. (2016), "'When Said with a Sneer': Translating Language, Race and Culture through an English Football Race Controversy", *City & Society*, 28 (3): 319– 340.
36. Solomos, J., and Back, L. (1996), *Racism and Society*, Basingstoke: Macmillan
37. Sterman, J. (2000), *Business Dynamics: Systems Thinking and Modeling for a Complex World*, Boston (MA): Irwin/McGraw-Hill.
38. Talbot, D., and Bose, M. (2007), "Racism, Criminalization and the Development of Night-Time Economies: Two Case Studies in London and Manchester", *Ethnic and Racial Studies*, 30 (1): 95–118.
39. Tomić, V. (2015). „Centar za mirovne studije: Kroz nogomet do višeg cilja”. *Nogometplus.net*, 10.11.2015. Preuzeto s: <http://www.nogometplus.net/nogometplusnet/tekst/TabId/98/ArtMID/508/ArticleID/983/Centar-za-mirovne-studije-Kroz-nogomet-dovi%C5%A1eg-cilja.aspx>
40. Uefa.org (2011). „UEFA and FARE: Ten years of fighting racism”. Preuzeto s: <http://www.uefa.org/socialresponsibility/news/newsid=1695695.html#ten+years+fighting+racism>

41. Vrcan, S. (2003). Nogomet politika – nasilje: ogledi iz sociologije nogometa. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
42. White, C., Nafilyan, V. (2020). Coronavirus (COVID-19) related deaths by ethnic group, England and Wales - Office for National Statistics. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/deaths/articles/coronavirusrelateddeathsbyethnicgroupenglandandwales/2march2020to10april2020>
43. Williams, D.R., Priest, N., Anderson, N.B. Understanding associations among race, socioeconomic status, and health: patterns and prospects. Health Psychol 2016; 35: 407–11
44. Žapčić, A. (2015). „Nije lako igrati kad ti viču da si majmun”. Gong.hr, 20.3.2015. Preuzeto s: <http://gong.hr/hr/aktivni-gradani/civilno-drustvo/nijelako-igrati-kad-ti-vicu-da-si-majmun/>